

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ПРИ ВИВЧЕННІ БІОЛОГІЇ В СТАРШІЙ ШКОЛІ

Коритько І.В. Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка
вул. Остроградського, 2, Полтава, 36003, Україна

Новописьменний С. А. Полтавський національний педагогічний університет
імені В. Г. Короленка вул. Остроградського, 2, Полтава, 36003, Україна

Анотація: У роботі охарактеризовано основні сучасні методи формування екологічної культури в учнів середньої школи під час навчання біології на фоні процесів модернізації шкільної освіти в Україні. Доведений позитивний вплив екологічних екскурсій на формування в учнів відповідних знань, умінь і навичок екологічного спрямування. Отримані результати даної роботи можуть бути використані в навчальній діяльності студентів педагогічних навчальних закладів. Також, можуть бути використані вчителями біології, вихователями та шкільними психологами у своїй психолого-педагогічній діяльності в закладах загальної середньої освіти.

Ключові слова: екологія, екологічне виховання, учні

Вступ: У кінці ХХ століття людство почало усвідомлювати, що посилення впливу на довкілля може стати безконтрольним і загрожуватиме існуванню всієї цивілізації. За останні десятиріччя негативний антропогенний вплив на навколишнє середовище досяг глобальних, планетарних масштабів, значно порушилася рівновага між природними системами і потребами людей, в природі спостерігаються незворотні явища, які радикально змінюють вигляд Землі і ставлять під загрозу саме життя на ній, може відбутися тотальне самознищення роду *Homo sapiens* і більшої частини біосфери.

Одним з найважливіших завдань сучасної школи є підвищення екологічної грамотності учнів, озброєння їх навичками економного, бережливого використання природних ресурсів, формування активної, гуманної позиції у ставленні до природи. Тобто формування екологічної культури учнів, рівень якої визначається якістю екологічної освіти і виховання та є чи не найважливішою складовою цієї проблеми.

Перебудова навчально-виховного процесу загальноосвітньої школи у відповідності до вимог закону України "Про освіту" вимагає докорінного вдосконалення екологічної освіти учнів.

Матеріали і методи дослідження. В основу роботи із визначення систематичної структури покладено матеріали анкетування учнів. Так, наприклад, ми провели анонімне анкетування на тему: «Поняття про екологію» учнів 10 класу Полтавської ЗОШ № 23. Мета – поглибити знання учнів про основні екологічні проблеми сучасності, розглянути причини їх

виникнення, показати сучасний вплив діяльності людини на довкілля; розвивати критичне мислення, вміння передбачити можливі наслідки антропогенних чинників.

Результати та їх обговорення. На основі проведеного анкетування та аналізу отриманих даних ми зробили висновок, що всі учні, які приймали участь в анкетуванні, люблять природу. Також більшість учнів знають, що екологія – це наука про навколишнє середовище, оселю, людину, її взаємодію з цим середовищем і шляхи забезпечення умов для її життя. Усі учні згодні з тим, що в Україні існують екологічні проблеми та приводять приклади таких проблем як: забруднення атмосфери, вирубка лісосмуг, забруднення води, забруднення повітря, винищення зелених насаджень, наслідки Чорнобильської трагедії, відсутність охорони рідкісних видів птахів та тварин, засмічення вулиць та лісів, парниковий ефект, викид в атмосферу отруйних газів, ТЕС, ГРЕС.

Більшість учнів також знають наслідки вирубки лісів та використання рік та озер для миття автомобілів.

Практично всі учні відповідають, що їх хвилює доля природи. Але на питання про правила поведінки на природі, більшість учнів відповіли, що далеко не усі люди знають ці правила, але назвали такі: не засмічувати природу, не розпалювати вогнище у лісі, закапувати сміття на природі, не винищувати зелені насадження, не забруднювати ставки, річки. На питання: «Як слід учинити з людьми, котрі забруднюють довкілля?» більшість учнів відповідають, що потрібно накласти на них грошове стягнення та примусити їх прибирати після себе, але учні також відповіли, що потрібно проводити агітаційну роботу. Школярі також часто виявляють проблеми, які на їх думку, існують в їхній області чи районі, місті чи селі. Це такі проблеми: забруднення повітря, забруднення водойм, винищення зелених насаджень, засмічення вулиць та відсутність смітників поза жилою зоною. За допомогою цієї анкети також можна виявили заходи, які треба робити для того, щоб покращити стан довкілля. Треба садити дерева та квіти, проводити акції з охорони природи, очищати територію населеного пункту та розчищати русла річок.

Отже, ростуть розумні, екологічно свідомі особистості, які вболівають за долю нашої планети.

Екологічна культура повинна формуватись не лише на уроках, а й в позаурочний час. Позакласні заходи екологічного змісту допомагають розкрити естетичне, пізнавальне, оздоровче, практичне значення природи в житті людини, сформувати та розвинути знання про екологічні зв'язки про взаємозв'язки людини з природою. Результатом екологічної освіти є особистість із сформованими екологічними компетентностями, екологічною культурою та високим інтелектом, яка у майбутньому зможе розв'язувати екологічні

проблеми на основі наукових знань процесів розвитку природи, керуючись національними гуманістичними ідеалами і традиціями.

Для забезпечення успіху в формуванні в учнів екологічних понять, елементів екологічної культури застосовується ціла низка сучасних методів та педагогічних прийомів. Одним із перспективних є метод проектів. Це спосіб організації педагогічного процесу, що базується на взаємодії педагога і вихованця між собою і довкіллям. Виконання учнями конкретного проекту:

- забезпечує поетапний практичний підхід формування їх світогляду;
- сприяє формуванню екологічних знань, збагаченню їх життєвого досвіду;
- формує поняття про взаємозв'язки у природі;
- розвиває емоційно-чуттєву сфери особистості дитини у процесі її спілкування з природою;
- удосконалює досвід самостійного та колективного пошуку нових знань і використання їх в реальних умовах;
- визначає її професійну орієнтацію;
- передбачає перспективне дослідження, інтегрування, орієнтування на "кінцевий продукт";
- тренує соціально-комунікативні навички;
- сприяє формуванню передумов поступового входження дитини у юридично-правові, адміністративно-управлінські та громадські взаємини.

Ще одним важливим позакласним заходом екологічного змісту є екскурсії.

Екологічні екскурсії – один з методів вивчення, спостереження, спілкування з природою: у лісі, парку, на луках, біля боліт і озер. Об'єктами вивчення при цьому є рослинний і тваринний світ, абіотичні умови природного середовища. Під час екскурсії учні вчать спостерігати за об'єктами і явищами, аналізувати їх, робити висновки і узагальнення.

Екскурсії дають можливість на конкретному матеріалі показати школярам антропогенний вплив на довкілля, необхідність охорони природи від забруднень і результатів діяльності людини (наприклад, вирубування лісів, знищення рідкісних тварин).

Учні безпосередньо у природі набагато краще розуміють сутність екологічних понять («екосистема», «абіотичні чинники», «симбіоз», «життєві форми», «продуценти»), усвідомлюють відносність поділу організмів на «корисні» та «шкідливі», необхідність дбайливого ставлення до природи.

Екскурсії у формуванні екологічної компетентності досить ефективним є безпосереднє спілкування учнів з природною, адже це обов'язково залишить певний слід у свідомості дитини, вплине на її почуття. Тут доречно зацентувати увагу на екологічній

екскурсії, як одному зі способів формування екологічної свідомості дитини. Така екскурсія впливає на розвиток особистої відповідальності за стан збереження природної рівноваги навколишнього середовища, вироблення екологічно грамотної поведінки в природі, засвоєння етичних норм у ставленні до об'єктів природи. Тобто, спостереження за різними природними явищами під керівництвом вчителя сприяють формуванню в учнів об'єктивних уявлень про матеріальність світу, який їх оточує, про взаємозв'язки і розвиток компонентів в певному природному комплексі та про охорону цих комплексів.

Екскурсія, як один з прийомів здійснення екологічного виховання є важливою частиною навчального процесу в школі та має певні особливості:

1. Визначена ціль. Варто пам'ятати, що навчальна мета під час екскурсії набуває більш широкого розуміння, вона стає тематичною спрямованістю, при цьому процес пізнання природи поєднує в собі і наочність і розповідь.

2. Готовність у будь-який момент відійти від теми та згодом повернутися до неї. Природа – це завжди цікаво, але не завжди очікувано. Екскурсія вбачає незаплановану появу різних об'єктів (тварина, або її слід, цікава рослина тощо) на запланованому маршруті. Вчитель має бути готовим до різних питань з боку учнів.

3. Часові норми. Зазвичай тривалість екскурсії є такою ж як і урок в школі учнів для яких її організовано (найчастіше – 45 хв.). Екскурсія має включати в себе зміну видів діяльності (милування природою, гра, загадки тощо), яка відповідає віковим особливостям дітей.

4. Знання правил поведінки в природному середовищі. Екскурсія обов'язково має включати інструктаж учнів з правил поведінки на природі. Також, має бути попереднє пояснення особливостей тієї місцевості, куди заплановано подорож.

Екологічні екскурсії класифікують:

1. За змістом. Бувають: оглядові та тематичні.
2. За складом і кількістю учасників. Бувають: індивідуальні, групові, масові.
3. За місцем проведення. Бувають: лісові, польові, міські, комплексні тощо.
4. За засобами пересування. Бувають: пішохідні, велосипедні тощо.
5. За тривалістю екскурсії. Бувають: екскурсії, які займають одну академічну годину (45 хв.) та екскурсії, які можуть займати по часу декілька академічних годин.

Перш за все, варто зауважити на тому, що головною метою кожної природничої екскурсії, в тому числі і на уроках біології, є – не показати учням оточуюче середовище і примусити їх щось з цього вивчити, не записувати дуже багато всього, а продемонструвати природу такою, якою вона є насправді, навчити учнів бачити певні її особливості і красу, сформувати розуміння різних природних процесів. Вчителів біології під час екскурсії

важливо акцентувати увагу учнів на тому, що кожен об'єкт на який звертається увага є важливою складовою частиною екосистеми та виконує певну роль в ній, а всі природні процеси – це тісно пов'язані явища.

Отже, екологічні екскурсії з учнями закладів загальної середньої освіти можуть вирішувати різні завдання і мати різноманітні форми проведення, але завжди спільними для них є загальні науково-теоретичні засади організації.

Під час використання таких форм роботи, як екскурсія в поєднанні з сучасними методами сприяє формуванню екологічної компетентності учнів. Розуміння різних природних компонентів і того як вони між собою пов'язані робить учнів небайдужими та відповідальними до живого світу та довкілля. Цікавість до природи, яка виникає в дітей після безпосереднього контакту з нею, спонукає їх дізнаватися більше інформації про об'єкти, які зацікавили їх під час екскурсії та ділитися цією інформацією з іншими.

Коли здобуті учнями екологічні знання, навички, досвід і цінності актуалізуються в уміння приймати рішення і виконувати адекватні дії, усвідомлюючи їх наслідки для довкілля це сприятиме формуванню в них певного рівня екологічної освіти та екологічної грамотності, що в свою чергу є найважливішою складовою екологічної компетентності.

На екскурсії учні вчаться орієнтуватися на місцевості, спостерігати, порівнювати, бачити потрібні об'єкти, знаходити приклади взаємозв'язків між компонентами в екосистемі. Екологічні екскурсії сприяють розвитку в учнів уміння досліджувати природні комплекси. Під час таких екскурсій учні отримують основні відомості про суть раціонального використання і охорону природних ресурсів.

Цікавим засобом екологічного виховання можуть бути різні диспути. Наприклад, Диспут на тему: «Вплив людини на природу» (для учнів 8 класу). Мета: повторити особливості і значення природи; узагальнити знання про розвиток живої природи та її залежності від неживої; розвивати уміння сперечатися і доводити свою думку у коректній формі; виховувати дбайливе ставлення до природи.

Сучасними методами формування екологічної компетентності та екологічної культури в процесі навчання біології є:

- метод проблемного викладу (проблемні питання, екологічний експеримент, який є способом вирішення певного завдання тощо);
- екологічної лабіалізації;
- методи екологічних асоціацій;
- художньої репрезентації природних об'єктів;
- екологічної емпатії;
- частково-пошуковий;

- дослідницький метод;
- інтерактивні методи.

Перелічені методи є загальними та досить поширеними у використанні вчителями. На допомогу їм приходять різні прийоми здійснення екологічного виховання, цікаві та нестандартні підходи серед яких:

- складання пам'яток, екологічних анкет, газет, інформаційних листівок, ведення екологічного щоденника;
- ігрові форми діяльності: конкурси та турніри, конкурси-аукціони (на знання якої-небудь теми, пов'язаної з природою);
- науково-фантастичні проекти з охорони навколишнього середовища;
- турніри знавців природи рідного краю;
- конкурси розповідей про рослини, тварини;
- ігри-екскурсії до «Планети Чистоти» чи «Планети без людей» та ін.
- лабілізаційні прийоми тощо.

Згадані нами та інші методи показують, що екологічна освіта та виховання – одне із актуальних завдань сьогодення і шляхи його вирішення слід шукати негайно. Екологічне виховання передбачає, перш за все, формування у дитини емоційного, бережливого ставлення до об'єктів природи, здатності бачити їх красу, а не детальні біологічні знання особливостей кожного виду рослин і тварин.

Аналіз літератури довів, що завданням екологічного виховання є сприяти накопиченню екологічних знань, виховувати любов до природи, прагнення берегти, примножувати її, формувати вміння і навички діяльності в природі, формувати екологічну культуру учнів.

Екологічна філософія закликає нас до самообмежень у стосунках з довкіллям. Чи готові ми? Чи її положення є нашими внутрішніми переконаннями? Чи стануть ними? Повинні стати! Інакше про яку екологічну освіту, виховання чи культуру можна вести мову? Саме вони ставлять за мету докорінну зміну психологічних особливостей людини щодо її стосунків з природою, перетворення їх зі споживацьких на екологічно відповідальні, особисто значимі.

Таким чином, в екологічному вихованні школярів природа не повинна розглядатися лише з утилітарної точки зору. Перш за все, необхідно показати дітям її унікальність, красу і універсальність (природа – середовище життя всіх істот, включаючи людину; об'єкт пізнання, задоволення її етичних і естетичних потреб; і лише потім – об'єкт людського споживання). Ми повинні охороняти природу не лише тому, що вона нам щось дає, а й тому,

що вона самоцінна. Тобто девізом в роботі з дітьми повинно стати: «Не зламай – якщо можна, не рубай – якщо можна, пожалій – ти це можеш».

Сьогодні можна стверджувати: екологічне світорозуміння формується в процесі засвоєння екологічної культури суспільства, яка відображує досвід взаємодії людини і природи. Засвоюючи елементи екологічної культури, особистість стає екологічно вихованою. Це нова якість особистості, яка виявляється в системі особистісних утворень, у свідомості, діяльності, в емоціях і почуттях.

Настав час, коли основну мету екологічної освіти слід вбачати у сприянні формуванню доцільної культури поведінки в довкіллі і громадської відповідальності за його збереження, а також уміння приймати правильні рішення і вирішувати екологічні проблеми.

Отже, формування екологічної відповідальності у школярів це передусім навчання екологічній культурі, яку визначають як форму адаптації етносу до природних умов творення свого довкілля. Таким чином, екологічна освіта – це безперервний процес засвоєння цінностей і понять, що спрямовані на формування умінь, які необхідні для усвідомлення і оцінки взаємозв'язків між людьми, їхньою культурою і довкіллям. Вона передбачає формування умінь приймати екологічно відповідальні рішення, роблять людину екологічно грамотною, культурною.

Висновки. Екологічна освіта є одним з пріоритетних напрямів, який з прямою залежністю здатен впливати на соціально-економічний розвиток суспільства. Екоосвіта визначається як – організований і цілеспрямований процес формування системи наукових знань про взаємодію природи і суспільства, поглядів і переконань, які забезпечують становлення відповідального ставлення людини до природи.

Екологічна освіта забезпечує формування екологічної компетентності, екологічної культури у школярів. На це, як набутого цілісного особистісного утворення, має звертатися увага всіх вчителів, а особлива роль належить предметам природничого циклу.

Формування екологічної культури учнів – це складний і довготривалий процес, під час якого слід враховувати вік учнів, рівень вже сформованих знань, наявний досвід, психоемоційний стан та багато іншого. Процес про який йде мова здійснюють не лише на уроках, але і у позашкільний та позаурочний час.

Список використаних джерел:

1. Акоюн В. Г. Здобутки і проблеми реалізації „Концепції екологічної освіти України. *Вісник інституту розвитку дитини. Філософія. Педагогіка. Психологія.* 2010. № 12. С. 5–11.
2. Бачинський П. П. На шляху створення системи екологічної освіти школярів та студентів. *Педагогіка і психологія.* 1999. № 2. С. 106–112.

3. Бердоус Н. О. Системний підхід у сфері екологічної освіти та виховання. *Екологічний вісник*. 2004. № 2. С. 26–27.
4. Білоус С. Уроки з екологічного виховання. *Рідна школа*. 1997. № 6. С. 70–72.
5. Бондар О. І., Барановська В. Є., Єресько О. В. та ін. Екологічна освіта для сталого розвитку у запитаннях та відповідях : науково-методичний посібник для вчителів / за ред. О. І. Бондаря. Херсон : Грінь Д.С., 2015. 228 с.
6. Вербицький В. В. Еколого-натуралістична освіта в Україні: історія, проблеми, перспективи. Київ : Аверс, 2003. 304 с.
7. Волкова А. С. Форми організації екологічної освіти і виховання. *Екологічне виховання школярів*. Київ, 1985. С. 12–46.
8. Галузинський В. М., Євтух М. Б. Педагогіка: теорія та історія : навч. посібник. Київ : Вища школа, 1995. 237 с.
9. Гнилуша Н. Екологічна освіта – складова культури майбутнього вчителя. *Рідна школа*. 1999. № 7/8. С. 40–42.